

bul Camileri, Ankara 1987, I, 142; Günay Kut – Turgut Kut, “İstanbul Tekkelerine Ait Bir Kaynak: Dergehname”, *Türkische Miszellen: Robert Anhegger Armağanı*, İstanbul 1987, s. 234; *Fâtih Câmileri ve Diğer Târîhi Eserler* (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 289, 358; M. Baha Tanman, “Settings for the Veneration of Saints”, *The Dervish Lodge: Architecture Art and Sufism in Ottoman Turkey* (ed. R. Lifchez), Berkeley 1992, s. 154-155; a.mlf., “Nureddin Cerrâhî Tekkesi”, *DBİst.A*, VI, 97-99; a.mlf. – Ö. Tuğrul İnancı, “Cerrâhîlik”, a.e., II, 414-416; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 98-99; Safer Baba, *İstilahât-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye: Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998, s. 37-38; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 87-88; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 186-191; Mehmet Cemal Öztürk, *Cerrâhîlik: Hz. Pîr Nûreddin Cerrâhî ve Cerrâhi Tarikatı*, İstanbul 2004, s. 126-149; Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hankâhlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *VD*, XIII (1981), s. 585; Nihat Azamat, “Fahreddin Efendi”, *DİA*, XII, 84.

M. BAHÂ TANMAN

NÜREDDİN el-HALEBÎ

(bk. HALEBÎ, Nûreddin).

NÜREDDİN el-HEYSEMÎ

(bk. HEYSEMÎ).

NÜREDDİN er-RÂNİRÎ

(نور الدين الرانيري)

Nûruddin Muhammed
b. Âli el-Hamîdî eş-Şâfiî el-Eş’arî
el-Ayderûsî er-Rânîrî
(ö. 1068/1658)

Hindistan kökenli
Açeli mutasavvîf.

Hindistan’ın Gucerât bölgesinde bir ticaret merkezi olan Rânîr’de (bugünkü Rander) doğdu. Hadramut kökenli bir ailenin çocuğudur. İlk dinî eğitimi, aslen Hadramutlu olup Rânîr’de yaşayan Ayderûsiyye tarikatı şeyhlerinden Seyyid Ömer b. Abdullah Bâ Şeybân el-Ayderûs’tan aldı. Hadramut’a gidip tahsilini bölgenin en önemli dinî eğitim merkezlerinden olan Terîm’de sürdürdü. Tekrar Hindistan’a döndü. Hac farzasını eda etmek üzere 1029 (1620) yılında Hicaz’a gitti. Hacdan sonra iki yıl kadar Mekke ve Medine’de kalan Nûreddin Rânîrî, Mekke’deki Malay toplumuyla iyi ilişkiler kurdu. Bu sırada Hadramut’u da ziyaret etti.

Rânîrî’nin hayatının bundan sonraki on beş yıllık dönemi hakkında kesin bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar, eserlerindeki çeşitli bilgileri dikkate alarak onun bu dönemi Pahang dahil Malay yarımadasının çeşitli yerlerinde geçirdiğini ileri sürmüşlerdir. Rânîrî’nin Malay-Endonezya dünyasıyla olan bağı üzerinde de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Malayca’yı gençliğinde Gucerât’ta yaşayan Malaylı göçmenlerden öğrendiği, annesinin Malaylı bir kadın olduğu, Açe’ye gitmeden önce Malay yarımadasında bulunduğu, 1637’den önce Sultan İskender Muda devrinde dinî ilimleri öğretmek amacıyla Açe’de bulunan amcası Şeyh Muhammed Ceylânî b. Hasan b. Muhammed Hâmid’i takip ederek Açe’yi ziyaret ettiği, ancak tasavvufa karşı olumsuz yaklaşımdan hoşnut kalmadığı için oradan ayrıldığı bu görüşler arasında zikredilebilir. En önemli eseri olan *Bustânü’s-selâtin*’deki bilgiler ışığında Açe’ye ilk defa İskender Muda’nın ölümünün ardından 6 Muharrem 1047 (31 Mayıs 1637) tarihinde gittiği söylenebilir de diğer eserlerinden amcası ile birlikte daha önce de Açe’ye uğradığı anlaşılmaktadır.

Açe’ye gidişinden kısa bir süre sonra Sultan II. İskender’in himayesine giren Rânîrî, 1637’den 1644 yılına kadar sultanlığın en yüksek dinî yetkilisi olarak görev yaptı. Sultan II. İskender’in ölümünün (1641) ardından tahta oturan eşi Sultâne Tâcülâlem Safiyyüddin’in ilk yıllarında da saraydaki itibarını korudu ve resmî görevine devam etti. 1054’te (1644) Rânîr’e döndü. Onun Açe’den ayrılışı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Sultan II. İskender’in ölümünden sonra tahta bir kadının geçmesinden hoşnut olmadığı için ayrıldığını söyleyenler yanında Minangkabaulu âlim Seyfürricâl’in Şemseddin Sumatrânî’nin taraftarlarıyla birlikte kendisine karşı tavır alması sebebiyle Açe’yi terkettiğini ileri sürenler de vardır. Bu ikinci rivayete göre Rânîrî ile Seyfürricâl arasındaki çatışma sırasında Tâcülâlem kesin bir tavır takınmayıp konuyu Açeli reislere bırakmış, onların ve diğer ricâlin huzurunda yerine Seyfürricâl’in tayin edilmesinin ardından kendisi Açe’den ayrılmak zorunda kalmış ve 22 Zilhicce 1068’de (20 Eylül 1658) Rânîr’de vefat etmiştir.

Nûreddin Rânîrî’nin Açe sultanlığının en yüksek dinî yetkilisi, aynı zamanda bir tarikat şeyhi olarak Açe’deki dinî tasavvufî hayata katkısı olduğu gibi birçok Malayca eseriyle Malay-Endonezya edebiyatı üze-

rinde de büyük etkisi olmuştur. *Cevâhîr-ü’l-‘ulûm* adlı eserinde Rifâiyye silsilesini veren Rânîrî ayrıca Kâdiriyye ve Ayderûsiyye tarikatlarına da intisap etmiştir. Açe’de Hamza Fansûrî ve Şemseddin Sumatrânî tarafından savunulan vahdet-i vücûd düşüncesine şiddetle karşı çıkmış, bu anlayışı eleştiren, mensuplarını sapıklık ve zındıklıkla suçlayan birçok kitap ve risâle yazmıştır. Onun Açe sultanından aldığı güçle kendisinden önceki mutasavvıfları acımasız bir şekilde eleştirdiği ve kitaplarını yaktırdığı belirtilir. Arapça ve Malayca’ya hâkim olan Rânîrî bu dillerde birçok kitap ve risâle kaleme almıştır. Banda Açe’deki yüksek dinî tahsil kurumu olan Rânîrî Devlet İslâm Enstitüsü (Institut Agama Islam Negeri Ar-Raniry) onun adını taşımaktadır.

Eserleri. 1. *Bustânü’s-selâtin*. Tam adı *Bustânü’s-selâtin fi zikri’l-evvelin ve’l-âhirin* olup Sultan II. İskender’in emri üzerine yazılmaya başlanmıştır. Rânîrî’nin Malayca yazdığı dördüncü kitabı olan eser onun Malayca’ya hâkimiyetini ve Malay edebiyatına katkısını göstermesi bakımından önemlidir. Yeryüzünün ve cennetin yaratılışı, eski peygamberler ve hükümdarlar, Hz. Muhammed, Hulefâ-yi Râsidîn, Emevîler, Abbâsîler, Hindistan sultanları ve Malay sultanlarıyla ilgili konuları içeren kitapta Rânîrî çeşitli örnekler vererek hükümdar ve yöneticilere tavsiyelerde bulunur. Yedi bölümden oluşan eserin ilk iki bölümüyle (nşr. İskandar, Kuala Lumpur 1996) dördüncü bölümü (nşr. R. Jones, Kuala Lumpur 1974) neşredilmiş, üçüncü bölüm daha sonra bulunmuştur. Eser üzerinde C. A. Grinter ve J. Harun tarafından iki ayrı doktora tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). **2. *et-Tibyân fi ma’rifeti’l-edyân*.** Ebû Şekûr Muhammed b. Abdüsseyyid es-Sâlimî’nin *Kitâbü’t-Temhîd fi beyânî’t-tevhîd*’inden faydalanılarak hazırlanan bu eserde Sultan II. İskender’in huzurunda Rânîrî ile Şemseddin Sumatrânî’nin takipçileri arasında birkaç gün devam eden tartışma da nakledilir. **3. *Hüccetü’s-şiddik li-def’i’z-zındik*.** Müellifin zındık saydığı Açeli mutasavvıflara yönelttiği eleştirileri içeren risâle Voorhoeve, Tudjimah ve Nagib el-Attâs tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır. Daudy, Rânîrî’nin savunduğu görüşlerle Ehl-i sünnet dışına çıktığını ileri sürerken Nagib el-Attâs onun Hazma Fansûrî ve Şemseddin Sumatrânî’nin görüşlerini yanlış anladığı

ğını belirtir. 4. *Şırâtü'l-müstakim*. Açe'-de 350 yıl boyunca dinî okullarda ilmiyal kitabı olarak okutulan eseri Abdullah b. Muhammed Erşed *Sebilü'l-mühtedîn li't-tefekkuh fi emri'd-dîn* adlı eseriyle birlikte yayımlanmış (Mekke 1310), daha sonra da birkaç defa basılmıştır. 5. *Es-rârü'l-insân fi ma'rifeti'r-rûh ve'r-rah-mân*. Vahdet-i vücûd anlayışını eleştiren bu eser üzerinde Tudjimah tarafından hazırlanan doktora tezi basılmıştır (Jakarta 1961). 6. *Hidâyetü'l-habîb fi't-tergîb ve't-terhîb*. Dâvûd el-Fetânî'nin *Cem'u'l-fevâ'id* adlı eseriyle birlikte *el-Fevâ'idü'l-behiyye* adıyla basılmıştır (Mekke 1311). 7. *Hallü'z-zıl*. Van Nieuwenhuijze tarafından Şemseddin Sumatrânî hakkındaki tez çalışmasının (1948) sonunda kısa bir özeti verildikten sonra *Şifâ'ü'l-kulûb* ile birlikte tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Nûreddin er-Rânîri'nin diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Şifâ'ü'l-kulûb*, *Ahbab-ürü'l-âhire fi ahvâli'l-kıyâme*, *Dürretü'l-ferâ'iz bi-şerhi'l-'akâ'id*, *Cevâhirü'l-'ulûm fi keşfi'l-ma'lûm*, *el-Leme'ân fi tekfirî men kâle bi-halkı'l-Kur'an*, *Ra-ḥiku'l-Muhammedîyye fi tarîki's-şüfiyye*, *'Akâ'idü's-şüfiyyetü'l-muvahhidîn*, *el-Fetḥu'l-mübîn 'ale'l-mülhidîn*, *Fet-ḥu'l-vedûd fi beyâni vahdeti'l-vücûd*, *Bede'e ḥalku's-semâvât ve'l-arz*, *'Ay-nü'l-cevâd fi beyâni vahdeti'l-vücûd*.

BİBLİYOGRAFYA :

Syed Muhammad Naguib al-Attas, *Râniri and the Wujûdiyyah of 17th Century Aceh*, Singapore 1966; a.mlf., *A Commentary on the Hujjat al-Siddiq of Nûr al-Dîn al-Râniri*, Kuala Lumpur 1986; A. Daudy, *Syeikh Nûriddin ar-Râniri*, Jakarta 1978; a.mlf., *Memahami Karya-Karya Nûriddin Arrâniri*, Jakarta 1982; a.mlf., *Allah dan Manusia dalam Konsepsi Syeikh Nûriddin ar-Râniri*, Jakarta 1983; C. A. Grinter, *Book IV of the Bustân us-Salâtin: A Study from the Manuscripts of a 17th Century Malay Work Written in North Sumatra* (doktora tezi, 1979), University of London; K. A. Steenbrink, "On Structure and Sources of the Bustânus Salâtin", *Text from the Islands: Oral and Written Traditions of Indonesia and the Malay World* (ed. W. Marshall), Berne 1989, s. 183-203; J. Harun, *Nûriddin al-Râniri's Bustân al-Salâtin: A Universal History and Adab Work from Seventeenth Century Aceh* (doktora tezi, 1999), University of London; P. G. Riddell, *Islam and the Malay-Indonesian World*, London 2001, s. 116-125; N. Heer, *A Concise Handlist of Jawi Authors and Their Works*, Seattle 2006, s. 38-41; A. Vakily, "Sufism, Power, Politics and Reform: Al-Râniri's Opposition to Hamzah al-Fansûri's Teachings Reconsidered", *Studia Islamika*, IV/1, Jakarta 1997, s. 113-135; "Nûriddin ar-Râniri", *Ensiklopedi Islam*, Jakarta 1999, IV, 48-49.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

NÜREDDİN b. SENTİMUR TÜRBESİ

Tokat'ta İlhanlı devrine ait türbe.

Tokat il merkezinde Sivas caddesinin batısında yer alan yapının hâcet penceresi üzerinde bulunan iki satırlık mermer kitâbesinden, 713 (1314) yılında vefat eden Moğol emirlerinden Nûreddin b. Sentimur için yapıldığı anlaşılmaktadır. Türbe, kare bir gövde üzerine oturtulan sekizgen bir kasnakla bunun üzerinde yükselen içten kubbe, dıştan yıldız külâhlıdır. Oldukça geniş tutulan külâha geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmaktadır. Yapının gövdesinde kesme taş kullanılırken kasnak ve külâh tuğla ile örülmüştür. Türbe bu özelliğiyle Anadolu'daki aynı döneme ait diğer yapılardan ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra üst örtüyü oluşturan yıldız külâh Anadolu'da yaygın uygulama alanı bulamamıştır. Yapı Karahanlılar'a ait Talas'taki Balacı Hatun Türbesi (XII. yüzyıl başı), Musul'daki Irak Zengileri'ne ait İmam Avnüddin Kümbeti (646/1248) ve Amasya'daki Seyfeddin Torumtay Türbesi'yle (677/1278-79) benzerlikler göstermektedir.

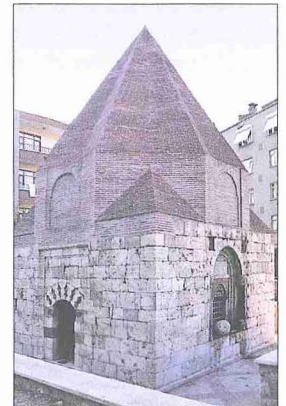
Mütevazi bir ölçekte inşa edilen türbe-ye güneydeki basık kemerli oldukça sade bir açıklıkla giriş sağlanmıştır. Basık kemeri oluşturan kesme taşlar anahtar deliği şeklinde biçimlendirilmiş, taş aralarına da günümüze ulaşmayan dolgular yerleştirilmiştir. Gerek mevcut izlerden, gerekse Niksar Çöreğibüyük Tekkesi'nin giriş açıklığındaki kemerle aynı özelliklere sahip olması bakımından yapının yok olan kemer dolgusunun eşkenar dörtgen şeklinde pişmiş topraktan yapıldığı anlaşılmaktadır. Giriş açıklığının hemen üstündeki tek satırlık mermer kitâbede, "Her nefis ölümlü tadacaktır" meâlindeki âyet (Â-i İmrân 3/185) yazılmıştır.

Yapının içi oldukça sade olup doğu-batı doğrultusunda Selçuklu tarzında bir sanduka yerleştirilmiştir. Kademeli şekilde oluşturulan ve yaklaşık 1 m. yüksekliğindeki bir kaideye sahip olan sandukanın üzerinde yer alan "Vefât-ı Sitti Nefise bint Derviş Mehmed" ibaresinden sandukanın Nûreddin b. Sentimur'a ait olmadığı anlaşılmaktadır. Yakın tarihte geçirdiği onarımla yapının bilhassa tuğla kısımları yenilenmiş ve içi sıvayla kaplanmıştır.

Türbe doğu, batı ve kuzeyindeki üç pencere ile aydınlanmaktadır. Kuzeydeki pencere basit bir açıklık şeklindeyken batıdaki pencere oldukça sade sütunçelerle sınırlandırılarak biraz daha bezemeli hale ge-

tilir. Biçim ve süsleme bakımından diğerlerinden ayrılan yapının doğusunda-ki gösterişli pencere ise hâcet penceresi olarak tasarlanmıştır. Kaz ayağı şeklinde bir bordürün çevrelediği sivri kemerli ve sütunçeli bir niş içine alınan hâcet penceresi anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Sivri kemerin bütünlüğünü sağlayan sütunçelerin başlıkları ile kaideleri zamanımıza ulaşmıştır. Kaidede halat motifliyle bir sıra palmet dizisi, başlıkta halat motifliyle iki sıra palmet dizisi görülmektedir. Kaz ayağı bordürle sivri kemer arasında kalan köşelere pişmiş topraktan (terrakota) yapılmış dekoratif iki blok yerleştirilmiştir. Günümüze oldukça yıpranmış vaziyette ulaşan bu bloklardan kuzeydekiğin üzerinde yüksek kabartma şeklinde yapılmış yaprak motifli (palmet) seçilmektedir. Sivri kemerin içinde üstleri palmet dizileriyle bezeli başka bir sivri kemer daha bulunmaktadır. Bu kemerin alınlığında, iki satır halinde yapının bânisi ve inşa yılı hakkındaki bilgileri içeren mermer bir kitâbe yerleştirilmiştir. Kitâbenin altında zincir geçmelerden oluşan ince bir bordür uzanmaktadır. Bu kısmın ardından dikdörtgen bir blok halinde pişmiş topraktan oluşturulan ve iki zarif sütunçe üzerine oturtulan yapının en orijinal süslemesi gelir. Dikdörtgen biçimindeki bu bloğun içine kemer şeklinde bir düzenleme yapılmış ve bunun üzerine Firdevsî'nin Farsça bir dörtlüğü Selçuklu neshiyle kabartma biçiminde yazılmıştır. Dörtlüğün üst kısmında kalan köşeler rûmî ve palmetlerden oluşan kompozisyonlarla doldurulmuş, kemerin ayna kısmı ise içe doğru derinleştirilerek oldukça yüksek kabartma rûmî ve palmetler işlenmiştir.

Hâcet penceresinde yer alan ve dekoratif yönüyle ön plana çıkan pişmiş toprak bloklar Anadolu mimarisinde çok ender kullanılmıştır. Bu işçiliğin kökünü tıpkı yapının mimari formu gibi İran ve çevresin-

Nûreddin b.
Sentimur
Türbesi –
Tokat